

Роля перакладу ў тыпалагічным вывучэнні літаратуры

Першая тэма, з якой звычайна я іду ў студэнцкую аўдыторыю, – гэта тэма неўміручасці, міфалагема вечнай маладосці ў творах сусветнай літаратуры. Гэта тэма выдатным чынам ілюструе ідэю адзінства сусветнай літаратуры і ідэю яе шматстайнасці, якая выяўляецца праз множнасць нацыянальных літаратур. І першая цяжкасць, з якой прыходзіцца сутыкацца, – адсутнасць адпаведных перакладаў на беларускую мову.

Помнік вавілона-асірыйскай літаратуры “Эпас пра Гільгамэша” ў гэтым выпадку ставіцца ў адзін кантэкст з ірландскай сагай “Плаванне Брана, сына Фебала”, японскай чарадзейнай казкай “Урасіма Тара”, творам Зм.Бядулі “Сярэбраная табакерка”, камедыяй К.Крапівы “Брама неўміручасці”. Гэтыя творы нечым падобныя. Тыпалагічна падобнымі яны ставяцца дзякуючы архетыпу неўміручасці, які з’яўляецца скразным і лучыць творы розных эпох і народаў у адзінае цэлае.

Ёсць пераклады ўрыўкаў з “Эпасу пра Гільгамэша” на беларускай мове, але няма перакладаў ні ірландскай сагі, ні японскай казкі. Кантэкст жа на самым агульным узроўні можа існаваць толькі пры няўнасці розных тэкстаў на адной мове. Так пераклад становіцца сродкам і мовай стварэння інтэртэксту, сусветнага ў нацыянальным і наадварот.

Такім чынам, асноўная праблема, якая можа быць сфармулявана на гэтай аснове, заключаецца ў двудзінстве падыходаў да перакладу. З аднаго боку, пераклад – гэта мастацкі факт, каштоўны сам па сабе. Так, для кожнай з нацыянальных літаратур важна, каб на нацыянальнай мове былі прадстаўлены найважнейшыя помнікі сусветнай літаратуры, яе “залаты фонд”: “Боская камедыя” Дантэ, “Гамлет” Шэкспіра, “Фаўст” Гётэ і г.д. Гэтаксама як і творы самых розных іншанацыянальных пісьмэннікаў.

З другога боку, пераклад заўсёды ставіць замежны твор у нацыянальны кантэкст. І кожны новы пераклад стварае новы кантэкст сусветнага ў нацыянальным, як і іншанацыянальнага ў сусветным.

Значыць, пераклад трэба разглядаць, з аднаго боку, кажучы мовай сістэматыкі, як аб’ект-сістэму, а з другога, як элемент сістэмы вышэйшага ўзроўню.

Што гэта значыць? Гэта значыць, што пераклад (аб’ект-сістэма) каштоўны і сам па сабе, як шматпланавым, невычарпальным з’яўляецца перакладзены тэкст. Гэтаму падыходу і прысвечана сённяшняе размова. Перакладу як асобнаму, цэласнаму мастацкаму феномену.

Але з пазіцый сістэмнага мыслення размова можа быць выведзена на новы этап: пераклад з’яўляецца сродкам, адзінкай у сістэме больш высокага ўзроўню – тыпалагічнага адзінства нацыянальных літаратур у межах сусветнай літаратуры. У гэтым сэнсе пераклад – гэта сродак для тыпалагізацыі, для стварэння агульнага кантэксту.

Вось прыклады. Існуе такі мастацкі феномен, як паэзія Трыццацігадовай вайны ў Германіі (17 ст.). У яе межах – верш П.Флемінга “Навагодняя ода 1633” і радкі:

Край мой! Взгляд куда ни кинь –
Ты пустынное пустынь...
Наши села сожжены,
Наши рати сражены,
Наши души гложет страх,
Города разбиты в прах.

Мы ж маем надзвычай багатую нацыянальную літаратуру пра сусветныя войны, дзе апісваецца становішча краіны, тыя разбурэнні і няшчасці, якія абрынулі на яе ворагі. Пераклад гэтага верша на беларускую мову дапамагае ўтварыць новы кантэкст – вобраз вайны ў нацыянальных літаратурах розных часоў.

Або з гэтай жа паэзіі верш Ф.фон Логаў “Нямецкая мова”:

Германия бедна... О, горестный удел!
Немецкий наш язык настолько оскудел,
Что у французского он занимает ныне.
/Неримский Рим погиб с погибелью латыни/.
В слабеющую речь, что теплится едва,
Испанские ползут и шведские слова.
Как признак тяжкого и злого нездоровья,
Немецкий сохранил одни лишь славословья.
Во всем же остальном – заемной речи груз.
Усилиями почти немых немецких муз
Живой язык еще звучит в стихах поэтов,
Еще порой блеснет с строках иных сонетов,
Но оголтелый Марс, воздев кровавый меч,
Терзает нашу мысль, пытается нашу речь
И делает ее безликой, бездуховной
В разорванной стране, бесправной и бесправной

Пераклад гэтага верша на беларускую мову (а яго, гэтага перакладу няма!) дапамог бы стварыць і прыняць нова іншы кантэкст, у якім знойдуць сваё месца і шматлікія творы сучасных беларускіх паэтаў побач з творам нямецкага пісьменніка 17 ст.

Адсюль і ўзнікае гэтае пытанне: што трэба перакласці на беларускую мову? А ў гэтага пытання згодна з акрэсленым двухузровенным падыходам да ролі перакладу ў літаратурным працэсе ёсць два адказы. Першы адказ пралягае ў азначнай сітуацыі: пераклад -- асобны мастацкі факт, каштоўны сам па сабе. Значыць, трэба перакласці оду Флемінга, верш Логаў, японскую казку, ірландскую сагу і г.д. Па сутнасці, мы мусім называць адзіночныя прыклады, і іх колькасць бязмежная, іх вельмі шмат, што і не пералічыць.

Сёння я чытаю студэнтам лекцыю пра эпас еўрапейскіх народаў і не знаходжу на беларускай мове (за выключэннем адной песні) твораў паўднёвых славян пра Марка Каралевіча, пра Косава поле. А як выдатна можа быць праведзена паралель паміж гэтымі песнямі і французскай “Песняй пра Раланда”, і “Словам пра паход Ігаравы”! Але поўнаўартасны агульны кантэкст немагчымы з прычыны адсутнасці перакладаў на беларускую мову. Прыходзіцца цытаваць па-руску. Доўгім разам я чытаю лекцыю пра заходнееўрапейскі тэатр і не знаходжу на беларускай мове фарса “Мэтр Патэлен”. Варта параўнаць твор сярэднявечнай французскай літаратуры з “Пінскай шляхтай” Дуніна-Марцінкевіча. Так, параўнаць можна, але гэта параўнанне зноў страчвае нешта каштоўнае, паколькі прыходзіцца

параўноўваць або беларускі тэкст з арыгіналам на французскай мове (якую разумеюць мала хто са студэнтаў), або беларускі і рускі тэксты.

Такіх прыкладаў у маёй выкладчыцкай практыцы сустракаецца надзвычай шмат. Значыць, у перакладчыцкай справе варта мець на ўвазе наяўнасць розных прыярытэтаў. Чаму перакладаецца твор? І з нагоды асабістага знаёмства перакладчыка з замежным пісьменнікам. І па прычыне асабістай схільнасці да творчасці таго ці іншага аўтара. І таму, што дадзенага твора проста яшчэ няма па-беларуску.

З праводзімай мной канцэпцыі сістэмнага мыслення названыя прычыны вынікаюць з падыходу да перакладаемага твора як да самакаштоўнага літаратурнага феномена, г.зн. як да аб'екта-сістэмы. Але варта ўлічваць і другі названы бок: твор можа разглядацца ў сістэме больш высокага ўзроўню, у сістэме тыпалагічнага падыходу да сусветнай літаратуры ўвогуле. Таму адказ на пытанне, што перакладаць, вынікае з тыпалагічнага вывучэння літаратуры, з сістэматызацыі тэзаўруса сусветнай літаратурнай спадчыны і беларускага кантэксту.

Адсюль і мае прапановы, якія датычаць варыянтаў пашырэння замежнай літаратуры на Беларусі і беларускай у сусвеце. Па-першае, зыходзячы з пазіцыі самакаштоўнасці перакладу, варта наладзіць сістэмную працу па распаўсюджванні твораў беларускай літаратуры праз Інтэрнэт. Справа ў тым, што віртуальную рэчаіснасць называюць трэцяй цывілізацыяй у свеце пасля язычніцкай і хрысціянскай. Але паганства і хрысціянства – гэта і жыццё, і лёс нашай нацыянальнай літаратуры. Відавочна, што і віртуальная рэчаіснасць павінна стаць нашым жыццём, нашым лёсам.

Вядомыя замежныя аўтары, такія як Стывен Кінг, распаўсюджваюць інтэрнэт-версіі сваіх новых твораў. Чаму павінна маўчаць цэлая нацыянальная літаратура? Нельга, каб порнасайты і гвалт былі адзіным матэрыялам, які пашыраецца праз Інтэрнэт. Мне здаецца, павінна быць створана асобная праграма па распаўсюджванні беларускай літаратуры праз Інтэрнэт.

З другога боку варта было б падысці да праблемы перакладу і з другога боку, вылучыўшы і такую праграму, як “Пераклад у сістэме тыпалагічнага вывучэння літаратур”. У межах гэтай праграмы збіраць не толькі і не столькі факты асобных перакладаў, але падыходзіць да выбару твораў для перакладу з пазіцый тыпалогіі літаратурных феноменаў, уключыўшы пераклад у праграму сістэмнага, комплекснага, праблемнага вывучэння сусветнай літаратуры і беларускага кантэксту.

Гэтыя дзве праграмы, “Інтэрнэт-версіі беларускай літаратуры” і “Пераклад як феномен тыпалогіі літаратур”, на маю думку, дапамогуць сістэматызаваць і пашырыць працу, пытанні якой вынесены сёння на абмеркаванне.